

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської
філології
Сумського державного
педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Антропоцентричний характер сучасної лінгвістики зумовлює **актуальність** дослідження мовленнєвих особливостей вираження докору в англomовному дискурсі. Оскільки мовленнєвий акт докору (далі – МА) є частиною інтерактивного дискурсу, тобто мовленнєвої події, що включає лінгвістичну реалізацію інтенції докору адресантом та респонсивну репліку адресата, то відбувається зростання інтересу до аналізу різноманітних емотивно-оцінних суджень, що дозволяє розширити знання про закономірності протікання міжособистісного спілкування.

Мовленнєвий акт докору привертає увагу багатьох дослідників, які вивчають різні його аспекти. Так, О.А. Мельникова вивчає синтаксичні функції докору, Н.Ф. Соломчак досліджує особливості реалізації модальності докору в сучасній українській мові, А. Вежицька та Т.В. Булигіна працюють над проблемою семантики англійського дієслова *reproach* та відповідно російського – *упрек*, Н.А. Каразія аналізує прагматичний акт докору в сучасній американській мовленнєвій культурі, В.І. Карасик – соціолінгвістичний аспект докору. Дослідження у галузі дискурсивного аналізу переважно спрямовані на вивчення ролі адресанта в організації комунікативного процесу, на його комунікативно-прагматичні інтенції, стратегії і тактики мовленнєвої інтеракції [2; 4], однак специфіка організації реплік адресата ще потребує детального та системного аналізу.

Прагматика – це той розділ семіотики, який займається вивченням походження, вживання і впливу знаків у рамках поведінки людини (інтерпретатора мовних знаків) [3, с. 219]. Вивчення організації мовленнєвої взаємодії необхідно проводити на базі прагматичних принципів, що віддзеркалюють основні ідеї, якими керуються комуніканти в процесі спілкування. Одним із ключових понять прагмалінгвістики є поняття прагматичної функції, тобто цільове вживання мовленнєвого акту, що зумовлене інтенцією мовця і розглядається в конкретній ситуації спілкування. У цій роботі ставимо за **мету** дослідити лінгвістичне вираження прагматичних типів докору за характером перлокутивного акту.

Вибір вербальних засобів вираження докору зумовлений його функціонуванням в умовах дискурсу. Погоджуючись із Т.А. Давидовою, основними прагматичними типами докору вважаємо регулятивний, маніпулятивний, катартичний, фатичний та виділяємо специфічну групу самодокору, що характеризується наявністю специфічних лінгвістичних засобів вираження [1].

Маніпулятивний докір модифікує поведінку співрозмовника, тобто з огляду на особисті інтереси мовець провокує бажану реакцію слухача. Маніпулятивна функція докору передбачає приховане керування поведінкою та емоційним станом співрозмовника, що суперечить системі етичних норм соціальної взаємодії. Як показує досліджений нами матеріал, докір у маніпулятивній функції служить для його використання з метою отримання психологічної підтримки (зізнання в коханні, вираження співчуття, жалю тощо) та для досягнення глобальних цілей, які потрібно приховати від адресата. Для більшості таких докорів характерним є високий ступінь імплікації. Загроза особі знижується завдяки відсутності вербального вираження негативної оцінки поведінки адресата. Тенденція переваги неконвенційного, непрямого докору дає мовцю можливість звільнитися від відповідальності за свої слова, «заховатися» за буквальним значенням висловлення. Наприклад, Джоліон натякає своєму партнеру по бізнесу не втручатися не у свої справи:

It would be half so busy if everybody minded their own business (J. Golsworthy, *The Forsyte Saga*. The Man of Property, p. 229).

Маніпулятивний докір передбачає отримання психологічної підтримки, тобто тих знаків уваги і демонстрації добрих намірів від близьких мовцю людей, на які він розраховує у спілкуванні на персональній дистанції. Аналіз фактичного матеріалу показує, що стратегія отримання психологічної підтримки може досягатися шляхом компрометування. У художньому дискурсі ХХ століття, за нашими даними, цю тактику часто використовують жінки (67%). Здебільшого спостерігається використання заперечних конструкцій. Наприклад, Кітті прагне отримати від Волтера демонстрацію його почуттів до неї, очікуючи що він розвіє її підозри і сумніви:

You don't love me. I often think I rather bore you (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 152).

Тактика компрометування може використовуватися і чоловіками (33%). Наприклад, наратор виражає своє незадоволення, що Карла, його коханка, фліртує з іншим чоловіком. Виражаючи докір, він очікує, що вона заперечить це:

Do you usually have coffee with an insurance broker in your negligee? (J. Archer, *A Twist in the Tale*).

Проте у наведеному прикладі ця тактика не приносить бажаного перлокутивного ефекту, адже респонсивна репліка адресата призводить до комунікативної невдачі:

I'll have coffee with whom I damn well please and wearing what I damn well please, especially when you are on your way home to your wife (J. Archer, *A Twist in the Tale*).

Досягнення прихованих глобальних цілей потребує ретельного маскуванню комунікативного наміру – адресат не повинен здогадатися про здійснення на нього тиску, тому лінгвістичні засоби реалізації такої комунікативної мети докору є різноманітними. Наприклад, наратор робить вигляд, що він описує сторонню людину, маючи на увазі неприйнятні вчинки Стрікланда:

After all, in any other walk in life it doesn't matter if you're not very good; you can get along quite comfortably if you're just adequate; but it's different with an artist (W.S. Maugham, *The Moon and Sixpence*, p. 65).

Мовленнєві маніпуляції у реалізації докору є особливим типом персуазивного мовленнєвого впливу, коли мовець за допомогою лінгвістичних засобів впливає на свідомість слухача з метою прихованого заклик до здійснення чи нездійснення ним певних дій.

Інтенція катартичного докору – вплив на емоційний і психологічний стан співрозмовника. У ході реалізації такого МА докору відбувається порушення принципу ввічливості з боку адресанта або з боку обох учасників процесу комунікації, оскільки мета мовця передбачає завдання шкоди особі адресата. Проте, незважаючи на конфлікт цілей і порушення правил, виконання яких сприяє оптимізації спілкування, комунікативний акт повинен відбутися, оскільки у мовця є потреба проінформувати адресата про те, що його дії спричинили певну шкоду. Отже, мовець прагне досягнути психологічної розрядки – катарсису, що проявляється у звільненні, послабленні або посиленні напруги в стресових та інших емоційних станах.

Такий тип докору характеризується підвищеною агресивністю і категоричністю, що накладає обмеження на сферу його вживання і потребує неформальної комунікативної ситуації, особливо, за нашими даними, у відносинах жінка → чоловік. Емоційність висловлень докору в таких комунікативних ситуаціях проявляється грубо, неввічливо.

Оцінно-емоційний компонент МА докору може вербалізуватися пейоративами – словами або виразами, які містять негативну оцінку конотацію. До групи пейоративів належать переважно іменники та прикметники або сполучення іменника з прикметником. Це пов'язано з тим, що саме прикметники виражають якісні ознаки, а отже, більше, ніж слова інших частин мови, пристосовані для позначення ступенів ознаки. Запитальні речення з модальним предикатом можливості *How can you <...>*, *How could you <...>* надають катартичному докору підвищену фатичність. Наприклад, Кітті емоційно висловлюється по відношенню до коханця:

How can you be so heartless? (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, 68).

Аналіз фактичного матеріалу показує, що в англомовному дискурсі є емотивні структури-кліше, які сигналізують про емоційний стан мовця і за якими закріплені різні емотивно-оцінні значення вираження несхвалення – *Why on earth <...>*, *What on earth*, *What the devil <...>* та ін. Наприклад:

And what on earth would you do with yourself if I did? You've got no money! (J. Galsworthy, *The Forsyte Saga. The Man of Property*, p. 267).

Експресивні вигуки слугують для вираження живої емоційної реакції на поведінку співрозмовника. Найчастіше, як свідчать наші приклади, для психологічної розрядки у реалізації інтенції катартичного докору мовець використовує вигуки *Oh* та *Ah*, після яких зазвичай ставиться знак оклику. Наприклад:

Oh! What did you – what could you have done in those old days? (J. Galsworthy, *The Forsyte Saga. To let*, p. 183).

На реалізацію докору в катартичній функції впливає ступінь шкоди, якої завдав адресат. Якщо провина слухача незначна, мовець використовує прямий докір, виражений одиничним мовленнєвим актом. Якщо мовець високо оцінює ступінь шкоди, завданої адресатом, він використовує докір, виражений за допомогою кластеру мовленнєвих актів докору. Безперервний потік докору, що виходить за межі діалогічної репліки, зумовлений психічним станом мовця. Увага мовця зосереджена не на адресатові і його безпосередній реакції, а на власних переживаннях. Намагаючись дати вихід своїм емоціям, мовець перетворює діалог у монолог, часто позбавляючи адресата можливості виправдатися чи якимось чином відповісти на докір, наприклад:

He knew that you were vain, cowardly, and self-seeking. He wanted me to see it with my own eyes. He knew that you'd run like a hare at the approach of danger. He knew how grossly deceived I was in thinking that you were in love with me, because he knew that you were incapable of loving anyone but yourself. He knew you'd sacrifice me without a pang to save your own skin (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 72).

Регулятивний докір характеризується здатністю до модифікації поведінки адресата. Реалізація цього типу МА докору відбувається у рамках комунікативних завдань, спрямованих на використання докору для контролю над ситуацією спілкування та для управління поведінкою адресата.

Мовне оформлення регулятивного докору у ситуації контролю над слухачем передбачає врахування ступеня впевненості адресанта у правомірності докору, характеру шкоди, завданої адресантом. Закономірним є вживання лексик з негативною оцінною семантикою, наприклад:

I think it's rather unfair to despise me so much because you made such a mistake in your judgement of me (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 152).

Лексеми “*unfair*”, “*to despise*” мають виражене негативне значення та несуть семантичне навантаження, що сприяє інтенсифікації емоційного впливу висловлення на слухача під впливом прагматичних характеристик – фактором адресанта, контекстом висловлювання тощо.

У разі реалізації регулятивного МА докору під час здійснення контролю над ситуацією мовлення адресант завдає шкоди негативному обличчю адресата, оскільки під сумнів ставиться здатність адресата до свободи дій. У таких випадках, за даними нашого дослідження, зазвичай превалює прямий спосіб вираження, наприклад:

You never come down without suggesting something that goes counter to my scheme (J. Galsworthy, *The Forsyte Saga. The Man of Property*, p. 198).

Коли докір використовується з метою управління поведінкою адресата, мовець прагне змусити співрозмовника припинити свої дії або має на меті скоригувати поведінку. Тому ми виділяємо докори, які регулюють поведінку слухача в аспекті корекції поведінки адресата та, навпаки, у площині стимулювання до бажаних дій. Як показує аналіз фактичного матеріалу, найбільш розповсюдженими є докори, в яких мовець прагне змінити поведінку слухача, адже вона не відповідає загальним принципам суспільства або не збігається зі світоглядом мовця в цілому. Наприклад, Кітті обурюється ставленням Веддінгтона до епідемії холери:

How can you talk and laugh and drink whisky when people are dying all around you? (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 94).

Невдоволення щодо дій адресата має різний ступінь експлікації – від прямої оцінки до натяків. Еспліцитна форма вираження регулятивного докору зумовлена симетричними статусно-рольовими відносинами комунікантів, коли інтеракція протікає у неформальних ситуаціях мовленнєвої взаємодії. Для вираження того, що дії співрозмовника викликають невдоволення з боку суб'єкта докору і мають бути припинені, є вживання конструкції *Stop+Gerund* та *Don't+Infinitive*. Наприклад, Кітті, що невдоволена пристрастю Волтера до алкоголю:

Don't you think you drink too much? (W.S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 92).

Регулятивний докір може бути виражений імпліцитно, вказуючи на небажаність поведінки адресата. Загальні та розділові запитання, що потребують підтвердження, відіграють ключову роль у модифікації поведінки слухача, наприклад:

Is it possible for any man to disregard others entirely?(W. S. Maugham, *The Moon and Sixpence*, p. 207).

Корпус нашого дослідження показує, що зазвичай риторичні запитання є також ефективним інструментом досягнення перлокутивної мети адресанта, який використовує такий тип МА докору, наприклад:

Then, isn't it monstrous to leave her in this fashion, after seventeen years of married life, without a fault to find with her?(W.S. Maugham, *The Moon and Sixpence*, p. 58).

За нашими даними, нечисленні приклади, коли адресант спонукає адресата до дій, характеризуються імпліцитним способом вираження. Часто у такому ракурсі докір виражається у вигляді запитального речення типу *Why don't/didn't + Infinitive*, *Why can't + Infinitive*, наприклад:

Why can't you come out and tell what's the matter with you? (T. Dreiser, *Jennie Gerhard*, p. 176).

Визнання права людини на власний погляд значно обмежує вживання такого прагматичного акту для управління ментальним станом партнера, мовець пом'якшує докір, стараючись зберегти обличчя адресата. Найчастіше у нашому випадку засобом пом'якшення є риторичні запитання, наприклад:

Is it unnatural to want a child from one's own wife? (J. Golsworthy, *The Forsyte Saga*. In *Chancery*, p. 132).

Фатичний докір не є компонентом конфліктного дискурсу, його іллокутивна мета – налагодити міжособистісний зв'язок комунікантів. Такий тип докору містить лексичні одиниці, які не сприймаються буквально, а є завуальованими компліментами і люб'язностями.

Фатичний докір використовується мовцем для вирішення комунікативного завдання, що полягає у підтриманні стосунків між чоловіком і жінкою та для підсилення компліментів.

У ході аналізу фактичного матеріалу нами виявлено, що найчастіше (70%) фатичний докір функціонує у ситуації флірту між чоловіком та жінкою і служить для підтримки приємного для обох учасників інтеракції спілкування. Наприклад, на прийомі Волтер фліртує з Кітті і виявляє свою симпатію до неї:

You seem in a devil of a hurry to get rid of me (W. S. Maugham, *The painted veil*, p. 8).

Для докорів у фатичній функції характерною є експліцитна форма вираження. Оскільки мовець не прагне завдати моральної шкоди адресату, така форма МА докору в даній функції не є джерелом загрози обличчю.

Функціональна група самодокору характеризується наявністю специфічних лінгвістичних засобів вираження. Самодокір характеризується тим, що в ньому збігаються суб'єкт і об'єкт оцінки. Самодокір належить до інтеріоризованих мовленнєвих актів, які не вимагають безпосередньої словесної реакції від адресата і розраховані радше на певну психологічну віддачу. Мовець, якого мучать докори сумління, прагне якнайкраще виразити свої переживання чи негативні емоції. Іллокутивною метою МА самодокору є вираження мовцем незадоволення власними вчинками чи поведінкою, визнання вини і неправильності дій.

У 35% наших прикладів мовець виражає самодокір в експліцитній формі, часто використовується експресивно-оцінна негативно маркована лексика, яка зводить вживання групи самодокору у площину неформальних ситуацій спілкування. Експресивність та емоційність самодокору залежить від комунікативної ситуації. Якщо мовець оцінює ступінь шкоди, що наноситься оточенню чи йому самому, як високий, то, за нашими даними, він використовує лексичні одиниці зниженого реєстру: прикметники *"silly"*, *"cruel"*, *"foolish"* тощо; іменники *"whore"*, *"coward"* тощо.

Мовець може прямо вказувати на свою помилку, завдаючи цим шкоди своєму позитивному обличчю. Наприклад, Дірк звинувачує себе за те, що він показав свої картини Стрікленду:

It was stupid of me to show them to him (W. S. Maugham, *The moon and sixpence*, p. 130).

У структурі прямого самодокору підмет виражає направленість на самого адресанта, що реалізується шляхом використання особового займенника *"I"*, наприклад, Дженні невдоволена своїми вчинками:

I might have known that God would punish me for my unnatural conduct (T. Dreiser, *Jenny Gerhard*, p. 178).

У 65% випадків самодокір представлений в імпліцитній формі, що дозволяє мовцю звучати менш категорично по відношенню до самого себе і зберегти своє обличчя в процесі комунікації з іншими людьми. Рівень імпліцитності самодокору залежить від суб'єктивної оцінки мовцем ступеня шкоди, завданої як оточенню, так і

самому собі. Для непрямой лінгвістичної реалізації акту самодокору є характерним використання форми розповідного речення, наприклад:

I knew I ought to have gone over myself (W.S. Maugham, *The Moon and Sixpence*, p. 79).

Самодокір може бути представлений у вигляді риторичного запитання, коли мовець розкаюється за свої вчинки і запитує себе, чому була здійснена певна дія, наприклад:

Was it silly of me not to have suspected it before? (W. S. Maugham, *The Painted Veil*, p. 144).

Дослідження особливостей оформлення присудка дозволяє визначити, що він може вживатися у теперішньому (41%) та минулому (59%) часах. Це пов'язано з емоційним станом мовця в момент здійснення мовленнєвого акту.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що маніпулятивний докір характеризується прихованим керуванням поведінкою та емоційним станом співрозмовника. Реалізуючи інтенцію катартичного докору, мовець прагне досягти психологічної розрядки, що часто виявляється у використанні оцінно-емоційної лексики. Регулятивний тип докору реалізується у рамках комунікативних завдань контролю над ситуацією спілкування та управління поведінкою адресата. Фатичний докір служить для вираження люб'язності та підсилення компліментів, особливістю ж самодокору є збіг суб'єкта та об'єкта докору.

Література:

1. Давыдова Т.А. Речевой акт упрека в английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Иркутск, 2003. 16 с.
2. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви: дис... докт. філол. наук: 10.02.01; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2014. 438 с.
3. Morris Ch. Signs, Language and Behavior. N.Y.: Academic Press, 1946. 365 p.
4. Ruhi S. Intentionality, Communicative Intentions and the Implication of Politeness. *Intercultural Pragmatics*. 2008. V. 5. P. 287–314.

Анотація

Т. БУРЕНКО. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті йдеться про прагмалінгвістичний аналіз мовленнєвого акту докору. Виділяється п'ять прагматичних типів докору – регулятивний, маніпулятивний, катартичний, фатичний та самодокір та здійснюється аналіз лінгвістичних засобів їх вираження на основі характеру перлокуції.

Ключові слова: докір, мовленнєвий акт, перлокуція, функція.

Анотация

Т. БУРЕНКО. ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПРЕКА В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ ХХ СТОЛЕТИЯ

В статье идет речь о прагмалингвистическом анализе речевого акта упрека. Выделяется пять прагматических типов упрека – регулятивный, манипулятивный, катартический, фатический и самоупрек и осуществляется анализ лингвистических средств их выражения на основе характера перлокуции.

Ключевые слова: упрек, речевой акт, перлокуция, функция.

Summary

T. BURENKO. FUNCTIONAL PECULIARITIES OF REPROACH IN THE ENGLISH 20 CENTURY DISCOURSE

The article discusses pragmalinguistic analysis of the speech act of reproach. Five pragmatic types of reproach – regulative, manipulative, cathartic, phatic reproach and functional group of self-reproach are distinguished; linguistic means of their expression due to the nature of perlocutionary act are analysed.

Key words: reproach, speech act, perlocution, function.